

FORPROSJEKT FOR KONSERVERING AV ALTERTAVLE FRA 1625

Veøy gamle kyrkje, Molde kommune, Møre og Romsdal

Christina Spaarschuh og Ingeborg Christine Løvdal

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)

Storgata 2, Postboks 736 Sentrum, 0105 Oslo

Telefon: 23 35 50 00

www.niku.no

<http://www.niku.no/>

Tittel Forprosjekt for konservering av altertavle fra 1625 Veøy gamle kyrkje, Molde kommune, Møre og Romsdal	Rapporttype/nummer NIKU Rapport 246	Publiseringsdato [Publiseringsdato]
	Prosjektnummer 1022560	Sider 39
	Avdeling Konservering	Tilgjengelighet Åpen
Forfatter(e) Christina Spaarschuh og Ingeborg Christine Løvdal	ISSN 2703-7797 ISBN 978-82-8101-392-6	Oppdragstidspunkt / periode utført 1.1. – 31.12.2023
	Forsidebilde Helopptak av altertavle i Veøy gamle kirke med åpne dører. Foto: Max Ingar Mørk. Hentet fra Riksantikvarens arkiv	

Prosjektleder Christina Spaarschuh
Prosjektmedarbeider(e) Ingeborg Christine Løvdal
Kvalitetssikrer Kjersti Marie Ellewssen

Oppdragsgiver / finansiert av Riksantikvaren
--

Sammendrag Riksantikvaren og NIKU tilstandsvurderte inventaret i Veøy gamle kirke i november 2019. Altertavlen ble ved den anledning vurdert å være i dårlig stand (tilstandskategori 2). I 2023 fikk NIKU i oppdrag fra Riksantikvaren å utføre et forprosjekt for konservering av altertavlen. Altertavlens tilstand skulle vurderes mer detaljert, samt metoder og materialer for konservering utprøves. Foreliggende rapport er resultat av dette forprosjektet som ble utført 2.- 4.9.2023. Rapporten gir informasjon om altertavlens utforming, nyere behandlingshistorikk og tilstand. Et behandlingsforslag er presentert under punkt 6. Testene som ble utført for å komme frem til et behandlingsforslag er dokumentert i vedlegget. Det ble tatt ut materialprøver som er tatt med til NIKU for analyse. Uttaksområdene er dokumentert i vedlegget.
Abstract The Directorate for Cultural Heritage and the Norwegian Institute for Cultural Heritage Research (NIKU) assessed the condition of the inventory in the old church of Veøy in November 2019. On that occasion the altarpiece was assessed to be in poor condition (condition category 2). In 2023, NIKU was commissioned by the Directorate for Cultural Heritage to provide a more detailed documentation of the condition and test different conservation methods and media on the altarpiece. The present report is the result of this work, which was carried out on 2-4 September 2023. The report provides information on the altarpiece's design, recent treatment history and condition. A treatment proposal is presented under point 6. Tests that were carried out for the conclusion on a treatment proposal, are documented in the appendix. Material samples were taken and will be analyzed at NIKU. There is photographic documentation on the sampling areas given in the appendix.

Emneord Altertavler, alterskap, katekismetavler, renessanse, tre, polykromi, oljemaling, limfarger, konservering, konserveringsmetoder, konserveringsmidler
Keywords Altarpieces, catechism, renaissance, wood, polychromy, oil paint, distemper paint, conservation, conservation methods, conservation medium

Avdelingsleder
 Kjersti Marie Ellewssen

Innholdsfortegnelse

1	Bakgrunn.....	7
2	Metode.....	7
2.1	Arkivsøk	7
2.2	Fotodokumentasjon.....	7
2.3	Tilstandsvurdering	7
2.4	Testing av materialer og metoder til konservering	7
2.5	Uttak av materialprøver	7
3	Beskrivelse av albertavlen	9
4	Behandlingshistorikk	11
5	Tilstand	14
5.1	Konstruksjon.....	14
5.2	Bekroning	14
5.3	Fløydører utside (Bebudelsen)	14
5.4	Korpus innside.....	14
5.5	Fløydører innside	16
5.6	Predella	16
5.7	Bakside	16
6	Forslag til behandling	20
6.1	Strukturelt arbeid	20
6.2	Konsolidering	20
6.2.1	Bekroning	20
6.2.2	Fløydører utside (Bebudelsen)	20
6.2.3	Skriffelter i korpus og predella	20
6.2.4	Bakside av korpus og predella	20
6.3	Rensing	20
6.3.1	Bekroningen og ornamentikken i korpus og predella.....	20
6.3.2	Maleri fløydører utside (Bebudelsen)	21
6.3.3	Skriffelter på fløydørenes utside	21
6.3.4	Skriffelter i korpus og på predella	21
6.3.5	Bakside av korpus og predella	21
6.4	Retusjering	21
6.5	Utjevning av glans.....	21
7	Oversikt over materialprøver	22
8	Anbefalte materialer	22
	Vedlegg I: Utførte konsolideringstester	24
1.	Venstre fløydør utside (Bebudelsen).....	24
2.	Skriffeltet i midten av korpus.....	25
3.	Bekroning høyre fløydør.....	27
	Vedlegg II: Utførte rensetester	28
1.	Venstre fløydør utside (Bebudelsen), lyst grått parti bak engelen	28
2.	Høyre fløydør utside (Bebudelsen), gulv, helst til høyre langs sort strekkarm.....	28
3.	Høyre fløydør utside (Bebudelsen), område med rød maling ved sort strekkarm.....	28
4.	Venstre fløydør utside (Bebudelsen), himmel	30
5.	Høyre fløydør utside (Bebudelsen), gulv, helt til høyre langs sort strekkarm	30
6.	Venstre fløydør, skriffelt, vannløselig blå bunnfarge	31
	Vedlegg III: Fotodokumentasjon uttak av materialprøver	34
	Vedlegg IV: Uttak av prøvemateriale fra alterskapet -Vedtak om dispensasjon fra fredning	37

1 Bakgrunn

Riksantikvaren og NIKU tilstandsvurderte inventaret i Veøy gamle kirke i november 2019. Altertavlen ble ved den anledning vurdert å være i dårlig stand (tilstandskategori 2). I 2023 fikk NIKU i oppdrag fra Riksantikvaren å utføre et forprosjekt for konservering av altertavlen. Foreliggende rapport er resultat av dette forprosjektet som ble utført 2.-4.9.2023. Rapporten gir informasjon om altertavlens utforming, tilstand og nyere behandlingshistorikk med restaureringen i 1976-79. Hovedvekt ligger på dokumentasjon av altertavlens tilstand og behandlingsforslaget presentert under punkt 6. Testene som ble utført for å komme frem til et behandlingsforslag er dokumentert i vedlegget.

2 Metode

2.1 Arkivsøk

Før feltarbeidet på Veøya ble det gjennomgått materiale ved Riksantikvarens arkiv. Relevant dokumentasjon er oppsummert under punkt 4 Behandlingshistorikk.

2.2 Fotodokumentasjon

Undersøkelse og uttesting av materialer ble fotodokumentert løpende under arbeidet. Fotografier ble tatt fra stillas.

2.3 Tilstandsvurdering

Tilstandsvurdering ble gjort fra stillas foran altertavlen. Vurderingen er gjort ut fra visuell undersøkelse med sidelys og UV-lys (ultrafiolett lys), samt bruk av hodelupe.

2.4 Testing av materialer og metoder til konservering

Det ble testet en rekke konsolideringsmidler som kan være egnet til festing av stafferingen på altertavlens ulike malinger. Konsolideringsmidlene ble påført lokalt med en spiss pensel i områder med løs maling. Testområdene er 1-2 cm² store.

Det ble i tillegg gjort forsøk på overflaterens med rensemidler på de ulike overflatene på altertavlen. Rensetestene er maksimal 1cm² i størrelse.

2.5 Uttak av materialprøver

Oversikt over materialprøver er gitt under punkt 7. Området for prøvetaking ble identifisert i henhold til fagetiske vurderinger som skissert i søknad til Riksantikvaren om uttak av prøvemateriale den 4.8.2023. En godkjenning av uttak ble mottatt den 31.08.2023 (se vedlegg IV). Alle materialprøver ble tatt i tilknytning til allerede eksisterende skader. Uttaksområdet ble dokumentert med makrobilder før og etter prøven ble skåret ut ved bruk av et skalpell. Materialprøvene målte ca. 3 x 3 mm per stk. Hver prøve ble lagt inn i et prøveglass som fikk et individuelt nummer som knytter den til gjenstand, uttakssted og NIKUs interne prosjektnummer. Uttaksområder ble ikke kittet eller retusjert, da de ble vurdert å være lite skjemmende for helhetsbildet. Prøvene ble tatt med til NIKU for støpning av tverrsnitt og tolkning i polarisasjonsmikroskop. Videre analyser vil ved behov utføres av NIKUs conservation scientist ifm med konserveringen av altertavlen.

Figur 1 Altartavlen i lukket posisjon. OBS: Forskyvning i nedre høyre hjørne av bekroningen skyldes montering av bilder i Photoshop. Dette var nødvendig fordi opptak ble tatt fra stillas nær skapet.

3 Beskrivelse av altertavlen

Altertavlen i Veøy gamle kirke er datert 1625 og er utformet som et alterskap.¹ Det består av et korpus med fløydører som kan lukkes og åpnes (Figur 1, Figur 2). Over korpuset er det en bekroning av utskåren ornamentikk. Korpuset står på en predella som er bredere enn det lukkede skapet, og som støtter fløydørene når de er åpne. Altertavlen er omtalt som en luthersk altertavle fra den lutherske ortodokse tiden.² I altertavlens utforming, bilder og utvalg av bibeltekster er det lutherske tydelig, men utformingen som skap med et maleri på forsiden knytter også bånd til før-reformatoriske tradisjoner. I dette er altertavlen spesiell i norsk kontekst.

Hovedfeltet i korpus er et stort felt der *Herrens bønn*, *Faderen vår* og nattverdets innstiftelsesord³ er malt i gylne bokstaver på en trolig sekundær svartmalt svart bunn. Tekstene er skrevet på dansk. Skriftfeltet er omrammet av utskåren flat, men fargerik bemalt ornamentikk. Fargene er oppmalte med forbilde i den opprinnelige stafferingen. Det er oransje, rødt, grønt, blått, rosa og grått ved siden av forgylte og forsvulvete flater med og uten lasurer i grønt og rødt. Ornamenterte lisener pryder sidene, mens det er små konsoller og tungeborde, tannsnitt, perlebånd som utsmykker skapets indre over og under skriftfeltet. Det er to mindre skriftfelter over og under midtfeltet på korpus. Øvre gjengir et førreformatorisk latinsk sitat av filosofen Durandus. Fløydørenes insider har samme type omrammende ornamentikk og skriftfelter. Her står sitater fra Johannesevangeliet skrevet på blå opprinnelig bunn. Under sitatene er våpenskjoldene til de sannsynlige stifterne av altertavlen malt, daværende lensherre i Trondheim Tage Tott Andersen og hans frue Clara Sparre.⁴

Bekroningen er særegen i utformingen. Hoveddelen av bekroningen ser ut å være skåret av ett trepanel, ca. 3 cm tykk bord og er ca. 53 cm høyde. Fire konisk smalnende småtårn/ spirer rager opp over denne delen. Disse er prydet med utskårne brusker og må være skåret ekstra. Hoveddelen av bekroningen er malt i en mellombå bunnfarge med konturering i hvit. Nedre del har malte detaljer i oransje som er plastisk aksentuert med hvite høylys. Det er malte edelsteiner eller perler i grønt og rødt. Metallbelagt utskåren floral ornamentikk har grønne og røde lasurer. Småtårnene er malt lyserosa og har grønne og røde brusker.

Predellaen pryder to skriftfelt i gylne bokstaver på opprinnelig mørkerød bunn. Bibelsitatene er i dansk tale og tatt fra Johannesevangeliet (til venstre) og profeten Esekiel (til høyre). Imellom skriftfeltene og til deres sider er det små fargerike stafferte, utskårne og ornamenterte konsoller. På sidene avslutter predellaen med smale blomstermalte vanger som danner overgangen til den bredere oversiden av predellaen som tjener som sokkel for altertavlen. Over skriftfeltene og vangerene forløper en fargerik bård i tannsnitt over hele bredden på predellaen.

Altertavle mål	Høyde i cm	Bredde i cm	Dybde i cm
Bekroning	95	325	3,0-14,9
Altertavle i åpen posisjon	167,5	325	32,5
Altertavle i lukket posisjon	167,5	172,5	32,5
Fløydører	167,5	83	16,3-19,0 (inkl profillist)
Predella	54,0	249,5	36,5
Altertavle åpen inkl predella og bekroning	316,5	325	3,0-36,5

¹ Sigrid Christie. *Den lutherske ikonografi i Norge inntil 1800*. Bind II. Norske Minnesmerker. Oslo: Forlag Land og kirke, 1973, s. 48-49. Schøning, Gerhard og Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. *Reise som gjennem en del af Norge i de aar 1773, 1774, 1775 paa Hans Majestæt Kongens bekostning er gjort beskrevet*. Vol. 1, Trondheim 1910, s. 131.

Årstallet er skrevet i nedre skriftfelt på høyre fløydørens innside.

² Kristin Hatlebrekke. «Altertavla i Veøy gamle kirke.» *Årbok (Romsdalsmuseet)*, 2013, s. 53-54.

³ Sæverud, Dag H. «Veøy kirke – 1600-tallets inventar», *Årbok (Romsdalsmuseet)*, 2013, s.177.

⁴ Schøning, Gerhard og Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. *Reise som gjennem en del af Norge i de aar 1773, 1774, 1775 paa Hans Majestæt Kongens bekostning er gjort beskrevet*. Vol. 1, Trondheim 1910, s. 132.

Figur 2 Altartavlen i åpen posisjon med skriffelter og fargerik staffert ornamentikk og bekrøning.

4 Behandlingshistorikk

1959 skal Riksantikvarens restaureringskonsulent ha påført tavlen en oljeblanding som 10 år etter hadde mørknet de mellomblå feltene.⁵

I 1969 besiktiget Riksantikvarens restaureringskonsulent Odd Helland Veøy kirke og rapporterte på tilstanden til blant annet altertavlen.⁶ Han beskrev altertavlen som generelt i god stand, men skjemma av støv, skitt og stedvis av kalksprut. På skriftfeltet i midten (*Faderen vår* og *Nattverden*) var oppskallet maling spredt over hele flaten. Bebudelsesmaleriet på utsiden av fløydørene og Rosemalingen på baksiden av altertavlen virket tørr og hadde eldre tap av maling (jfr. Helland «avpulveriseringer»).

I 1977 ble alle elementer på altertavlen fargeundersøkt. På grunnlag av denne undersøkelsen konkluderte konservatorene med at tavlen har «ett lag overmaling som forsøksvis følger den opprinnelige dekorens farger, men det var ikke fullstendig samsvar mellom den sekundære fargebruken og 1600-talls malerens fargebruk. (...) Baksiden av tavlen og fløydørenes billedfelt står sannsynligvis med opprinnelige farger og dekor.»⁷ Undersøkelsene ble gjort in situ. Tone M. Olstad, som var med på restaureringsprosjektet, opplyser at det ikke ble tatt ut materialprøver til undersøkelse i mikroskop. Videre utdyper hun at det er usikkert når altertavlen er overmalt, men fargebruk og malingskvalitet tyder på at dette er gjort senere på 1600-tallet eller på begynnelsen av 1700-tallet.⁸

Tabell nedenfor oppsummerer behandling på 1970-tallet som beskrevet av Olstad i overnevnte artikkel.

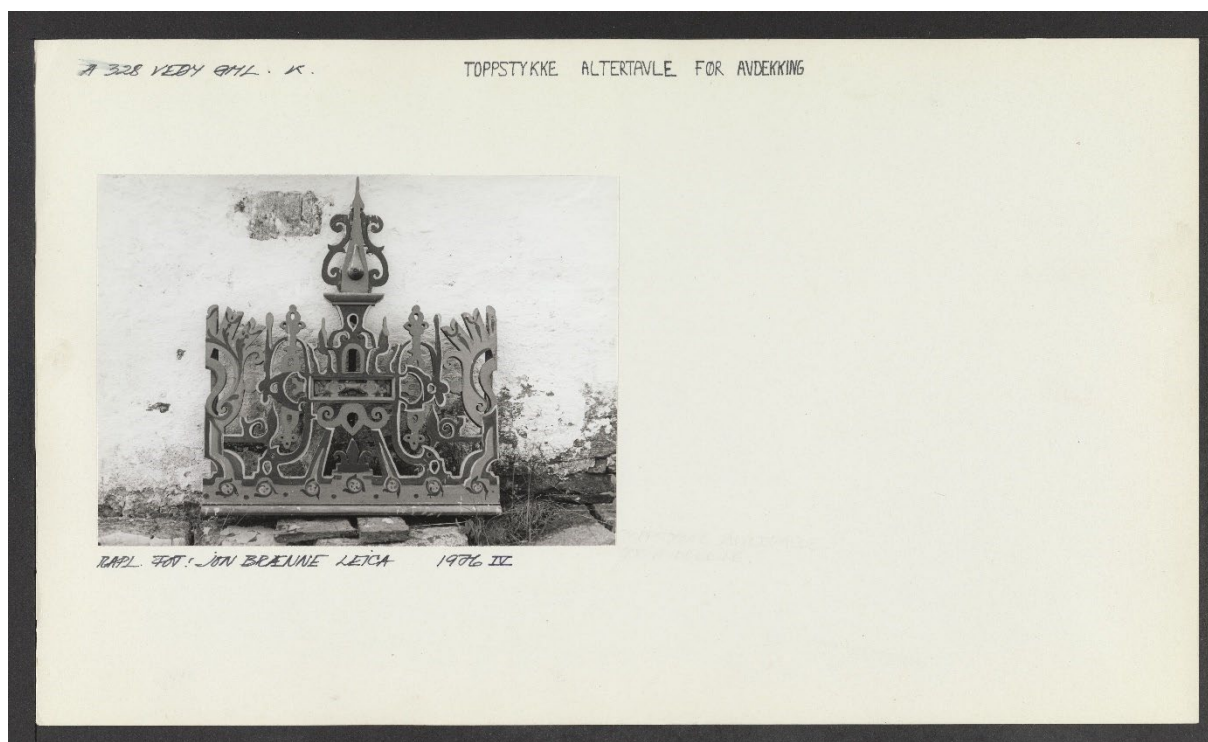
Figur 3 Altertavlen i Veøy kirke i åpen posisjon før avdekking og oppmaling i 1976-79. Foto: Jon Brønne. Hentet fra Riksantikvarens arkiv.

⁵ Olstad, Tone M. «Konservatorene kommer! Restaureringsarbeidene i Veøy kirke på 1900-tallet». I *Veøy kirke*. Romsdalsmuseet Årbok 2008, s. 297.

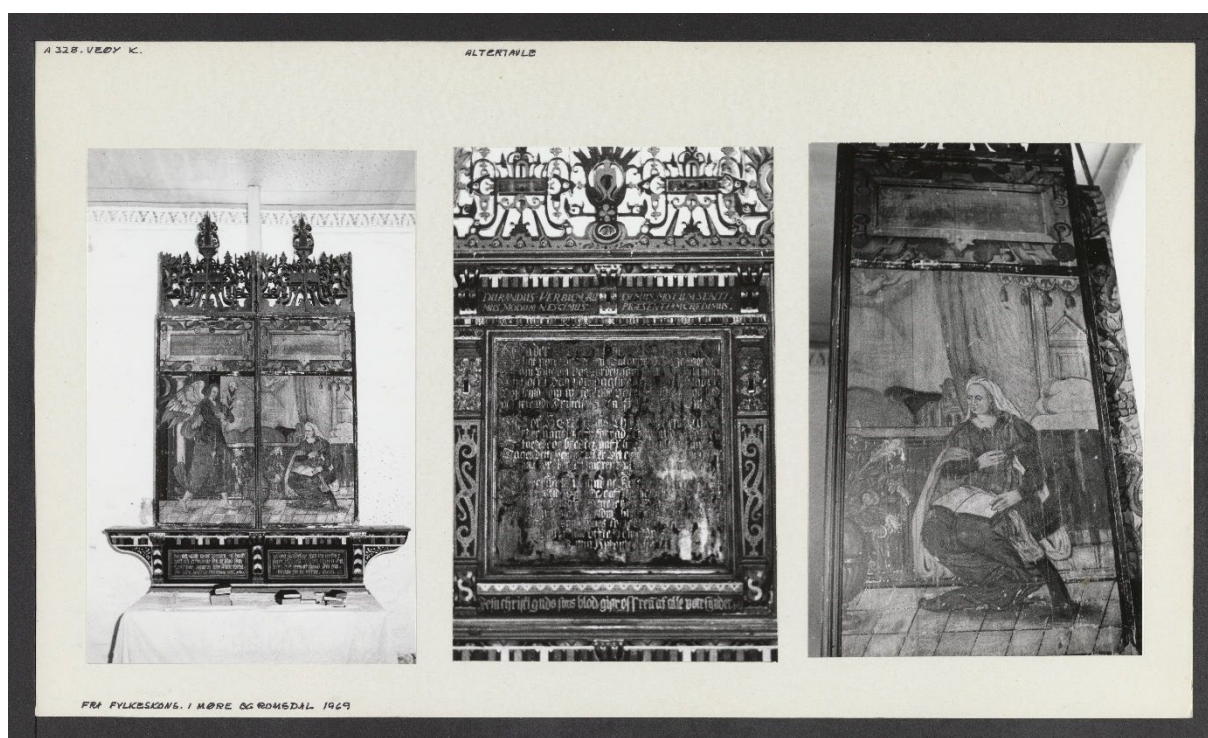
⁶ Helland, Odd. *Veøy kirke, besiktigelse. Altertavlen, epitafium, presteprotrett. Rapport fra restaureringskonsulent Odd Helland 2.juli 1969*, s. 1-2.

⁷ Olstad, Tone M. «Konservatorene kommer! Restaureringsarbeidene i Veøy kirke på 1900-tallet». I *Veøy kirke*. Romsdalsmuseet Årbok 2008, s. 297.

⁸ Ibid, s. 297.

Figur 4 En del av bekroning før avdekking i 1976-79. Foto: Jon Brønne. Hentet fra Riksantikvarens arkiv.

Figur 5 Lukket altertavle i 1969 før behandling i 1976-79. Foto: Fylkeskonservator i Møre og Romsdal. Hentet fra Riksantikvarens arkiv.

Riksantikvarens restaurering av altertavlen på 1976-79⁹						
Element	Avdekket	Nyoppmalt/ forgylt	Konsolidert	Renset	Fernissert	Retusjert
Bekroning	Hele bekroningen med unntak av små elementer	Kun små elementer som ikke ble avdekket ble malt opp (tubeoljefarger og alkydoljebasert maling). Elementer som opprinnelig hadde vært forsølvet eller dekket med slagmetall, ble pålagt nytt metall.				Minimalt med retusjering
Korpus innside og fløydører innside	Nedre skriftfelt korpus	Omrammingsornamentikken med unntak av enkelte detaljer (tubeoljefarger og alkydoljebasert maling), Nedre skriftfelt (tubeoljefarger og alkydoljebasert maling), To felt på skriftfeltene på hver fløydør (tubeoljefarger og alkydoljebasert maling)	Midtre skriftfelt med mikrokrystallinsk voks		Midtre skriftfelt (Keton N) Nedre skriftfelt (Keton N) Ett av de to avdekkete feltene på høyre fløydørens skriftfelt	Midtre skriftfelt (Tubeoljefarge og Keton N), To felt på skriftfeltene på hver fløydør
Predella	skriftfeltet	Alt listverk, eggstav- og tannsnittborde (tubeoljefarger og alkydoljebasert maling) Hoveddelen av konsollene (tubeoljefarger og alkydoljebasert maling)				Noe på «vingene» (de ytre konsollene)
Fløydører utside				Forsøk på å fjerne graffiti, men uten hell	Ja, med Keton N. Fernissen trakk ujevn inn i malingen.	
Bakside						

⁹ Jfr. Tone M. Olstad. «Konservatorene kommer! Restaureringsarbeidene i Veøy kirke på 1900-tallet». I *Veøy kirke*. Romsdalsmuseet Årbok 2008, s. 297-299.

5 Tilstand

5.1 Konstruksjon

På høyre utside av fløydørene er det festet en profilert rød malt list som dekker over glipen mellom fløydørene når den er lukket. Denne listen er noe løs øverst på fløydøren.

Småtårnene på bekroningen kan svaie litt når fløydørene åpnes eller lukkes. Det bør vurderes om de trenger støtte når det er bedre tilgang med høyere stillas under konserveringsarbeidet.

5.2 Bekroning

Bekroningen var tidligere overmalt (**Figur 2, Figur 4, Figur 6**), men ble avdekket ned til opprinnelig bemaling av Riksantikvarens konservatorer i 1976-79. Mindre rester av sekundær maling kan fortsatt ses flere steder på bekroningen.

I områder med oransje maling er det stedvis løs maling. Ellers er det en del støv, og hvite flekker som kan være spor av fugleekskrement og/eller kalksprut (**Figur 6**).

5.3 Fløydører utside (Bebudelsen)

Overflaten har en del støv og smuss, samt bomullsfibrer etter forrige konservering. Også her er det skjemmende spor av fugleekskrement og/eller kalksprut på overflaten (**Figur 7**).

Det er store glansforskjeller mellom fargene, men også innad på de ulike fargeområdene på maleriet (**Figur 8**). Grønne områder fremstår stort sett som blanke. Dette gjelder f.eks. også for den grålig hvite bakgrunnsfargen. Store deler av rødfargen er også veldig blanke, mens den røde innsiden av engelens kappe fremstår som matt. Olstad opplyser at maleriet ble fernissert med en syntetisk ferniss under forrige restaurering, og at fernissen trakk ujevnt inn. Det uklart hvorfor fernissen har trukket inn så ujevnt. Kan dette skyldes ulik pigmentbruk og/eller bindemiddelinhold i malingen? Stedvis er det også blanke renner som kan skyldes at maleriet ble fernissert stående. Skriftfeltene over det figurative motivet har en intens lyseblå bakgrunnsfarge, men er nå i stor grad skjemet av et mørkegrå lag av smuss eller et mørknet bindemiddel (**Figur 9; Figur 1**). Rensetester tyder på at det kan handle om et smusslag som er inngrodd i øvre sjikt av malingen. Malingen er vannløselig og kan være limfarge. Dette og den intense fargen tyder på at pigmentet her kan være smalt. Skriften har en lys, trolig gul farge og ser ut å ha falmet med årene.

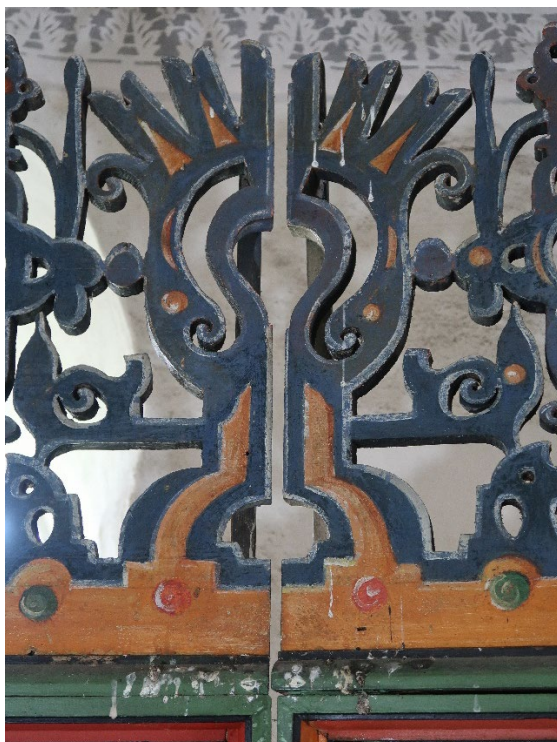
Flere av fargene på maleriet kan se ut til å ha falmet. Dette kan gjelde bladene i blomsterbuketten i sentrum av maleriet (**Figur 10**). I tillegg er treet til venstre i bakgrunnen nesten ikke lenger synlig. Her kan det imidlertid også ligge smuss under fernissen som demper fargene i dette området (**Figur 11**).

Det er en del oppskallende maling især i svarte konturer (på brystningen bak engelen Gabriel og Maria, samt på den svarte ramma rundt motivet og skriftfeltene). Utover det er det oppskallende maling i de rosafargete liljene både i vaser og i Gabriels hånd, den rosafargete bakgrunnen/lyseffekten omkring duen, samt den gulokerfargete delen av det runde vinduet bak engelen.

5.4 Korpus innside

Øverst på den grønne delen av belistningen rundt skriftfeltet og på belistningen nede har det hopet seg opp en del fugleekskrement (**Figur 6**).

På skrifttavlen har det skallet av og opp en del maling tidligere. Malingen ble konsolidert med mikrokrySTALLinsk voks under restaureringen i 1976-79. Tavlen ble også fernissert med en syntetisk ferniss og avskallingene retusjert i svart. I dag er det igjen oppskallende maling spredt på flaten, men med overvekt på midten og venstre halvdel på tavlen. Malingsflakenes kanter er løftet, men ligger til dels innkapslet i ferniss og retusjer (**Figur 12**).

Figur 6 Detalj av bekrøningen. Fugleekskremet og kalksprut skjømmer overflaten Foto: NIKU CSp

Figur 7 Detalj av Maleriet Bebudelsen. Kalksprut på overflaten. Foto: NIKU ICL

Figur 8 Detalj av maleriet bebudelsen. Overflaten har store forskjeller i glans og matthet. Foto: NIKU CSp

Figur 9 Detalj skriftfelt over Bebudelsen. Falmet gul skrift på lyseblå bunn er skjømnet av smuss og/eller et tidligere påført bindemiddellag. Foto: NIKU CSp

Ornamentikken rundt midtre skriftfeltet ble med unntak av få mindre områder malt opp under restaureringen i 1976-79. Det er spart ut noen tittehull som står åpen og med de originale fargene. Det er ikke observert noen oppskallinger i området med bemalt ornamentikk, men hele korpus og innsider av fløydører bør likevel gjennomgås nøye i et konserveringsprosjekt.

Nedre skriftfelt ble avdekket på forrige restaurering, samt retusjert og fernissert.

5.5 Fløydører innside

Øverst på den grønne delen av belistningen rundt skriftfeltet og på belistningen nede har det hopet seg opp en del fugleekskrement.

Skriftfeltet på fløydørene er overmalt med sort. Det er opptørkingskrakeleringer i det sorte. Mellom krakeleringene skimtes en gråblå bunnfarge som ifølge 1970-tallets undersøkelser er den opprinnelige bunnfargen. Fargelagene på skriftfeltet virket stabile.

Ornamentikken rundt det midtre skriftfeltet ble med unntak av få mindre områder malt opp under restaureringen i 1976-79. Det er spart ut noen tittehull som står åpne og med de originale fargene (Figur 13). Det er ikke observert noen oppskallinger i området med bemalt ornamentikk, men alt av ornamentikken bør likevel gjennomgås nøye. På gullforylte områder er det mange steder små mørke flekker på overflaten (Figur 13).

Øvre skriftfelt er ikke overmalt, og har en rødbrun bunnfarge (Figur 14). Skriften på dette feltet er noe slitt og metallfolien enten korrodert eller dekket av en mørknet ferniss. Av den grunn fremstår skriften vanskeligere å lese mot den mørke bakgrunnen.

Nedre skriftfelt ser ut å være overmalt med en svart bunnfarge. Det ligger en del støv og bomullsfibre på overflaten (Figur 15). Malingen skaller opp og må konsolideres. I oppskallingene kan det skimtes en brun farge som kan være den opprinnelige bunnfargen og/eller treverket.

5.6 Predella

Det var stearinsøl på predellaen og noe støv og smuss. Malingslagene så ellers ut å være i god stand.

Skriftfeltets bunnfarge er den opprinnelige blåmalingen som ble avdekket ved forrige restaurering (Figur 18). Det er små rester med overmaling spredt på overflaten. Konsollene med utskåren ornamentikk er oppmalt ved restaurering i 1976-79. Det samme gjelder for den profilerte belistningen nederst.

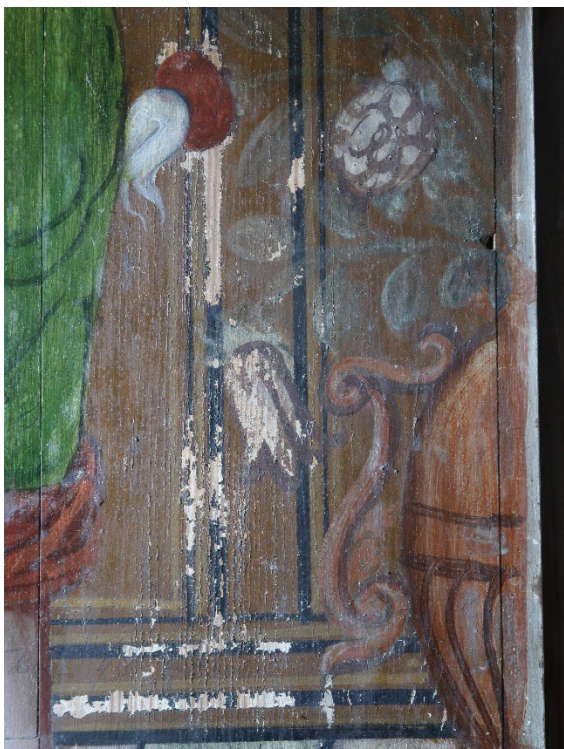
De bemalte vangene på sidene ble på 1970-tallet avdekket til opprinnelig blomsterdekor i hvit på blå bunn. Nederst på hvit strekkarm har det falt av noe maling, men skadene er retusjerte.

5.7 Bakside

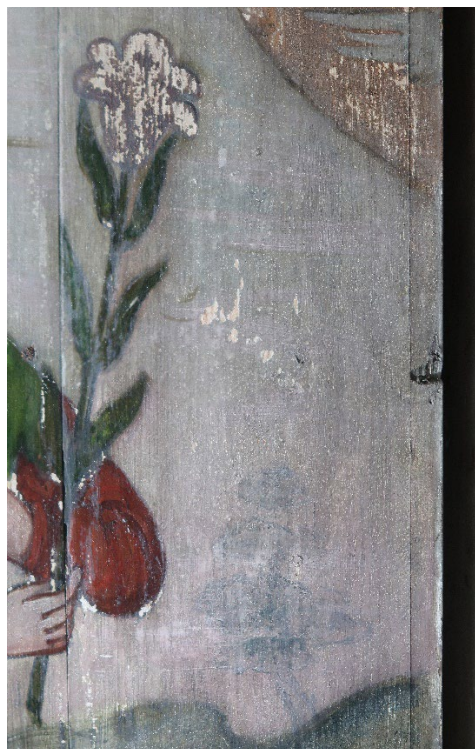
Korpus' sider og bakside, samt fløydørenes sider er dekket med limfargedekor (Figur 19). På en hvit bunn er det lagt på felt i blå, okergul og jernoksidrød. Etter det er det trukket opp ranker og blomster med svarte konturer og detaljer.

På baksiden av altertavlen, især nederst på predella og den nedre best tilgjengelige delen av korpus er det svært mye tagging med blyanter, men også andre typer penner (Figur 16). Malingen er stedvis slitt bort i områdene mest tilgjengelig for publikum. Dette gjelder spesielt for predellaens bakside, men også et stykke lenger opp på korpusets bakside. Det er også en del riper og skraper. Spredt over hele flaten er det noen avskallinger og tilløp til oppskallinger i noen områder (Figur 17). Disse bør undersøkes nøyer fra et stillas på baksiden av altertavlen og vurderes konsolidert (avgrensete områder med flatekonsolidering eller punktkonsolidering).

Figur 10 Detalj blomsterbukett på maleriet *Bebudelsen*. Pigment i bladene kan være falmet. Maling har skallet av og skaller opp i stort strekkarm. Foto: NIKU CSp

Figur 11 Detalj *Bebudelsen*: lilje og bakgrunn med falmet eller dempet konturer av et tre. Foto: NIKU CSp

Figur 12 Detalj midtre skriffelt i korpus. Malingen er sterk krakelert og innkapslet i ferniss. Stedvis skaller maling opp. NIKU CSp

Figur 13 Detalj av lisene på høyre fløydøren innside. Et tittehull etter restaureringen i 1976-79 viser original maling (blå pil). Mørke flekker på gull (gul pil). NIKU ICL

Figur 14 Detalj av høyre fløydørs innside. På øvre skriffelt er bunnfargen ikke overmalt. Skriften er delvis slitt og trolig oksidert og av den grunn vanskelig å lese på den brune bunnen. NIKU ICL

Figur 15 Detalj av høyre fløydørens innside. På nedre skriffelt skaller det opp maling. I oppskallingen kan det skimtes en brun bunnfarge. NIKU ICL

Figur 16 Detalj av bakside av korpus. Det er mye tagging på dekoren. Det er slitasjeskader og noen avskallinger og oppskallinger.

Figur 17 Detalj av baksiden av korpus. Oppskallende maling ved skjøten mellom to bord.

Figur 18 Detalj av predella. Skriftfeltene har de opprinnelige fargene og blåmalingen er avdekket i 1976-79.

Figur 19 Detalj bakside av korpus. Bakside og sider av korpus er dekket med limfargedekor.

6 Forslag til behandling

6.1 Strukturelt arbeid

På høyre fløydørens utside er det festet en profilert rød malt list som dekker over glipen mellom fløydørene når lukket. Denne listen tas i når alterets fløydører åpnes og lukkes. Listen er noe løs øverst. Det bør ses på hvordan den kan gjenfestes i dette området.

6.2 Konsolidering

6.2.1 Bekroning

Bekroningens overflate sjekkes nøye for løs maling. Alle konsolideringsmidler utprøvd under forprosjektet (se vedlegg I) ga umiddelbart brukbart resultat. De bør vurderes om igjen når konserveringsarbeidene påbegynnes. Har malingen skallet opp igjen i noen av testområdene? Om test med LMK 1:1 eller størlim 2,5% sitter, bør én av dem prioriteres framfor Beva 371-gel. Festing av maling utføres som punktkonsolidering med spisspensel. Malingen legges ned ved bruk av varmespatel på under 60°C på silikonisert melinexfolie.

6.2.2 Fløydører utside (Bebudelsen)

Tester under forprosjektet viste at Størlim 2,5% og LMK 1:1 hadde best penetreringsevne av de utprøvde konsolideringsmidlene (se vedlegg I). Overskudd av LMK 1:1 ga muligens litt mer glans på overflaten enn størlimet. Det anbefales å vurdere konsolideringstestene om igjen når det påbegynnes konservering av altertavlen. Det bør ses på om malingen har skallet opp igjen i noen av testområdene. Både LMK 1:1 og størlim betraktes foreløpig som gode materialer til konsolidering av fløydørens utsider. Festing av maling utføres som punktkonsolidering med spisspensel. Malingen legges ned ved bruk av varmespatel på under 60°C på silikonisert melinexfolie.

6.2.3 Skriftfelter i korpus og predella

Det er dokumentert at midtre skriftfelt i korpus tidligere er konsolidert med mikrokrySTALLinsk voks.¹⁰ Dette bekreftet også testene utført under forprosjektet (se vedlegg I). Derfor anbefales det å bruke Beva 371-gel der det er behov for mer konsolideringsmiddel. I noen tilfeller kan det være tilstrekkelig å reaktivere voksen som allerede er i malingslaget fra forrige restaurering (se tester dokumentert i vedlegg I).

Nedre skriftfelt i korpus skal ikke være voksbehandlet fra før, og konsolideres med enten Størlim 2,5% eller LMK 1:1. Dersom det observeres løs maling på flere av skriftfeltene, behandles de tilsvarende.

6.2.4 Bakside av korpus og predella

Limfargedekoren på baksiden vurderes flatekonsolidert i avgrensede områder. Tilstanden på dekoren er forholdsvis god og konsolidering over hele flaten er ikke nødvendig. Flatekonsolidering kan gi skjemmende skjolder når utført i små områder innenfor en større flate. Derfor bør det konsolideres i avgrensede områder, f.eks. innenfor svarte konturstrek, slik at skjoldene blir lite synlig. Det kan brukes størlim 2,5% til festing av maling, men også metylcellulose 1% kan være et godt valg.

6.3 Rensing

Hele altertavlen renses t forsiktig for løst støv og smuss der tilstanden tillater de ved bruk av en myk pensel og støvsuger på lav hastighet.

6.3.1 Bekroningen og ornamentikken i korpus og predella

Ornamentikken på innsiden av korpus og fløydører renses ytterligere tørt med PU-svamper. Det samme forsøkes på bekroningen etter at løs maling er festet. Skjemmende flekker med

¹⁰ Olstad, Tone M. «Konserveringsarbeidene i Veøy kirke på 1900-tallet». I *Veøy kirke*. Romsdalsmuseet Årbok 2008, s. 298, 305.

fugleekskrement og kalksprut samt andre merker renses med vandige rensemidler som sitronsyre, TAC, evtl. pH- og konduktivitetsjustert vann.

6.3.2 Maleri fløydører utside (Bebudelsen)

Det utføres ikke vandig rens over hele overflaten, men maleriet renses tørt med PU-svamper der tilstanden tillater det. Både sitronsyre 1% og TAC 1% ga i noen områder et godt rensresultat, men flere av testområdene fikk et blakket utseende etter de var tørket opp. Skjemmende flekker med fugleekskrement og kalksprut kan renses med vandige rensemidler som sitronsyre, TAC, evtl. pH- og konduktivitetsjustert vann. Fordi sitronsyre skal være mer skånsomt for malingslagene, bør det prioriteres dette rensemiddelet framfor TAC der det er mulig.

Tester for fjerning av ferniss viste at ren etanol og etanol/ aceton 1:1 fjerner fernissen. Fernissen er lite gulnet og tynt påført og ser ikke ut å mørkne maleriets farger. Tester med sitronsyre 1% og TAC 1%, samt 3% viser at det er et smusslag under fernissen som kan bidra til at lyse farger kan fremstå mørkere enn opprinnelig. Det er lett å skade lasurer på maleriet ved rensing av ferniss og smuss. Maleriets motiv er fortsatt godt lesbart og det anbefales i dette tilfelle å unngå en større intervensjon som rensing for ferniss og underliggende smuss ville bety. Likevel foreslås det å utføre noen flere forsøk under konserveringsarbeidet for å kartlegge muligheten for rens i tilstrekkelig grad.

6.3.3 Skriffelter på fløydørenes utside

Fordi malingslaget er vannløselig, bør det unngås rens med vannbaserte rensemiddel. Det er fortsatt noe uklart om det er smuss eller ferniss som er årsaken for de mørke områdene på den blå bunnfargen. Det er ingen synlig effekt på overflaten ved alle tester. Det bør legges opp til rens av løst støv og smuss med tørr-rensesvamper av PU. Eventuelt kan det gjøres noen flere tester under hovedprosjektet for å sjekke om det likevel ligger noe ferniss.

6.3.4 Skriffelter i korpus og på predella

Skjemmende flekker med fugleekskrement og kalksprut samt andre merker renses med vandige rensemidler som sitronsyre, TAC, evtl. pH- og konduktivitetsjustert vann.

6.3.5 Bakside av korpus og predella

Baksiden av korpus og predella kan muligens tørrrenses med wallmastersvamper om det er nødvendig. Skjemmende flekker med fugleekskrement og kalksprut samt andre merker renses med vandige rensemidler som sitronsyre, TAC, evtl. pH- og konduktivitetsjustert vann.

6.4 Retusjering

Det er ikke nødvendig med mye retusjering på altertavlen, men på maleriet på utsiden av fløydørene (Bebudelsen) bør motivet strammes opp ved å retusjere malingsutfall i de sorte strekkarmene og sorte konturlinjene. For dette anbefales det brukt Gamblin colors. Det foretrekkes i form av strekretusjer som gjør det lett å tette skadene i lokalt nødvendig grad, mens de er lett gjenkjennelig som retusjer. Maimeri Restaureingsfrager bør også medbringes for utbedring av eventuelle lasurer i hovedprosjektet.

6.5 Utjevning av glans

Maleriet på fløydørene er svært ujevn i glans. Når det ikke lykkes å fjerne fernissen påført under arbeidet i 1976-79, kan det forsøkes å jevne ut glansen ved å «retusjere» med ferniss. Det anbefales å gjøre dette i form av strekretusjer som gjør det lett å tette skadene i lokalt nødvendig grad. Under konserveringsarbeidenes forløp bør det undersøkes om det egner seg best å bruke Dammar til dette formålet eller syntetiske fernisser som Paraloid B72, MS2A eller Regalrez.

7 Oversikt over materialprøver

Følgende materialprøver ble tatt ut under forprosjektet for konservering av altertavlen.

Nr.	Element	Område/topplag farge	Formål
1	Bebudelsen, venstre fløyddør utside	Ornament i rødt under skriftfelt med mørke konturer	Se på stratigrafi. Er rødfargen opprinnelig?
2	Skriftfelt over Bebudelsen, høyre fløyddør, i S av «See»	Lyst gulaktig topplag? Har det falmet? Under der smalt?	Ligger det et bindemiddellag på overflaten? Analyse av pigment både skrift og bunnfarge.
3	Bebudelsen, høyre fløyddør utside	Opprullet ornament venstre side for skriftfelt, grønt topplag.	Se på stratigrafi. Oppmaling? Grønt falmet pigment/fargestoff? Ligger det noe over som gjør at grønfargen er skjult? Analyse av grønnpigment.
4	Bebudelsen, venstre fløyddør utside	Blomsterbuketten, lysegrønt blad, trolig falmet	Analyse av falmet fargestoff/pigment
5	Bekroning, høyre fløyddør innside	Oransje topplag	Stratigrafi, analyse av pigment
6	Bekroning, venstre fløyddør innside	Blått topplag	Stratigrafi, analyse av pigment

8 Anbefalte materialer

Tiltak	Metode	Materialer, handelsnavn	Materialer, kjemisk sammensetning	Område
Konsolidering	Lokalkonsolidering med spisspensel og varmeskje	Lascaux medium for konsolidering	Finfordelt akrylpolymer dispersjon, vannløselig	På maleriet Bebudelsen, bekroning og skriftfelt som ikke er vokskonservert fra før.
	Lokalkonsolidering med spisspensel og varmeskje	Størlim	Fremstilt av størens svømmeblære	På maleriet Bebudelsen, bekroning og skriftfelt som ikke er vokskonservert fra før.
	Lokalkonsolidering med spisspensel og varmeskje	Beva 371-gel Gustav Berger O.F. i White Spirit	Inneholder bl.a. Elvax 150 resin, Laropal K-80 harpiks, A-C 400 copolymer, Cellolyn 21, Paraffin, Toluene	På midtre skriftfelt i korpus
	Flatekonsolidering	Metylcellulose oppløst i vann	Cellulose eter, hydrofil pulver som løses opp i vann	Bakside og sider av korpus og predella
Rensing	Tørr-rensing med rensesvamper	PU-svamper	Finporete svamper av polyuretan	Hele alterstavlen der tilstanden tillater det
		Wallmaster svamp	Svamper av vulkanisert gummi	Baksiden av korpus og predella om nødvendig

	Bomullspinne og vandige rensedmidler	sitronsyre 1-2% triammoniumci trat 1% Justert vann f.eks. pH 6 og 6000µSv	PH og konduktivitet justert deionisert vann Vandig løsning med chelat PH og konduktivitetsjustert deionisert vann	Fjerning av skjæmmende flekker spredt på altertavlen Fjerning av skjæmmende flekker spredt på altertavlen Fjerning av skjæmmende flekker spredt på altertavlen
Fjerning av stearin	Bomullspinne	Exxsol D60 White Spirit	Dearomatisert hydrokarbon Blanding av alkaner, sykloalkaner og aromatiske hydrokarboner	Predella og 1. etasje der nødvendig
Retusjering	Maling påføres i strekteknikk og/eller som integrerte retusjer med spisspensel	Gamblin conservation colours fra Kremer Pigmente, tynnet i isopropanol fra VWR og justert med Galdehyd fra Kremer pigmente	Gamblin conservation colours: Laropal A 81, diverse pigmenter Galdehyd: aldehyde harpiks	Malerier og polykromert 1600-talls delene på altertavlen
Festing av løse trelementer i skulder	Fiskelim, holdt på plass tvinge e.l. under tørking/herding	Arkivprodukter	Proteinlim av fiskeavfall (hud, ben, brus)	I skjøter på avbrukne deler på altertavlen

Vedlegg I: Utførte konsolideringstester

1. Venstre fløydør utside (Bebudelsen)

til høyre for engelens legg, brunmalt brystning med sorte konturer:

Konsolideringsmiddel	Metode	Vurdering
Størlim 2,5%	Punktkonsolidert med spisspensel, lagt ned med varmeskje under Melinex	God penetreringsevne, lett å tørke bort overflødig lim fra overflate, malingen legger seg fint ned med varmeskje.
Størlim 5%	Punktkonsolidert med spisspensel, lagt ned med varmeskje under Melinex	Dårlig penetreringsevne, blir liggende som dråper rundt oppskallingene. Vanskelig å fjerne overflødig lim, den blir igjen på overflaten og gjør overflaten noe blank. Lett å legge ned malingen med varmeskje.
LMK 1:1	Punktkonsolidert med spisspensel, lagt ned med varmeskje under Melinex	Veldig god penetreringsevne, fordeler seg godt under malingen/ oppskallingene. Malingen er lett å legges ned med varmeskje.
Ren LMK	Punktkonsolidert med spisspensel, lagt ned med varmeskje under Melinex	Veldig god penetreringsevne. Ikke så lett å få bort overflødig lim (pga den løse malingen og knudrete overflate). Noe lim ligger igjen på overflaten og gjør overflaten blank. Malingen er lett å legge ned med varmeskje.

Resultat: Størlim 2,5% og LMK 1:1 hadde best penetreringsevne. Størlim 2,5% mykner muligens malingen noe bedre enn LMK.

Figur 20 Oversikt over konsolideringstester på maleriet på venstre fløydør (Bebudelsen). NIKU ICL

2. Skriftfeltet i midten av korpus

Gyllen/ okergul skrift på svart bunn, tidligere overmalt, konsolidert, fernissert og retusjert i 1976-79

Område	Konsolideringsmiddel	Metode	Vurdering
2. avsnitt tredje linje, midt på skriftfeltet, ø i «brød»	Størlim 2,5%	Punktkonsolidert med spisspensel, lagt ned med varmeskje under Melinex	Størlim suges dårlig inn under malingen, men den kan dyttes med spisspensel litt inn under. Malingen (grunderingen) myggjøres. Varmeskje på 52 grader smelter oxen/fernissen og det oppstår matte flekker.
2. avsnitt, tredje linje, midt på, til høyre for a i «gast»	Størlim 2,5%	Punktkonsolidert med spisspensel, lagt ned med varmeskje under Melinex	Størlim suges dårlig inn under malingen, men den kan dyttes med spisspensel litt inn under. Malingen (grunderingen) myggjøres. Varmeskje på 41 grader smelter ikke fernissen, men man får heller ikke lagt ned malingen. Varmer man opp på 52% igjen, kan malingen legges ned, men det blir matte flekker. Voksen kan imidlertid poleres forsiktig opp med liten bomullspinne.
3. avsnitt fra oppe, første linje, venstre side, oppe og til høyre for g i «tog»	LMK/vann 1:1	Punktkonsolidert med spisspensel, lagt ned med varmeskje under Melinex	LMK suges dårlig inn under malingen, men den kan dyttes med spisspensel litt inn under. Malingen (grunderingen) myggjøres. Med varmeskje på 52% kan malingen legges ned, men det blir matte flekker. Voksen kan imidlertid poleres forsiktig opp med liten bomullspinne.
3. avsnitt fra oppe, første linje, venstre side, til høyre for g i «tog», lenger nede og til høyre enn test over	Bare varmeskje og voksen som allerede er på tavlen.	Maling lagt ned med varmeskje under Melinex	Med varmeskje på 52% kan malingen legges ned uten at det tilføres mer konsolideringsmiddel. Det blir matte flekker der varme brukes. Voksen kan dog poleres forsiktig opp med liten bomullspinne.
2. avsnitt tredje linje, midt på, mellom s og t i «gast», nærmest t	Beva 371-gel Gustav Berger O.F. 1:3 i White Spirit (Blåtind)	Punktkonsolidert med spisspensel, lagt ned med varmeskje under Melinex	Beva suges inn i ferske sprekker. Der det allerede ligger voks suges det ikke/ mindre inn. Står til Beva har størknet. Mulig å legge ned maling, krever varmeskje muligens høyere enn 60? Usikker. Malingen kunne legges delvis ned. Område hadde mange små «cups».

Resultat: Siden dette skriftfeltet er konsolidert med voks anbefales det å bruke Beva 371-gel der det er behov for mer konsolideringsmiddel. I noen tilfeller kan det være tilstrekkelig å reaktivere voksen som allerede er i malingslaget fra forrige restaurering.

Figur 21 Oversikt over konsolideringstester på midtre skriftfeltet i korpus. NIKU CSp

3. Bekroning høyre fløydør

Område	Konsolideringsmiddel	Metode	Vurdering
Lengst til venstre, oransje felt, øverst i spissen	Størlim 2,5% fylt inn under oppskallende maling i	Punktkonsolidert med spisspensel, lagt ned med varmeskje under Melinex	Størlim suges dårlig inn under malingen, men den kan dyttes litt innunder med spisspensel inn under. Går over med varmeskje på 52 grader. Malingen lar seg legge ned. Ikke matte flekker.
Lengst til venstre, oransje felt, nedenfor test over	LMK/vann 1:1 med spisspensel inn under løs maling	Punktkonsolidert med spisspensel, lagt ned med varmeskje under Melinex	LMK suges dårlig inn under malingen, men den kan dyttes litt innunder med spisspensel inn under. Går over med varmeskje på 52 grader. Malingen lar seg legge ned. Ikke matte flekker.
Grønn perle under rød krone, til venstre for den	Beva 371-gel Gustav Berger O.F. 1:3 i White Spirit (Blåtind)	Punktkonsolidert med spisspensel, lagt ned med varmeskje under Melinex	Beva suges lite inn. Må stå til Beva størkner. Lar seg legge ned med varmeskje etter det.

Resultat: Alle konsolideringsmidler ga umiddelbart brukbart resultat. De bør vurderes om igjen når det påbegynnes konserveringsarbeidene. Har malingen skallet opp igjen i noen av testområdene? Om test med LMK 1:1 eller størlim 2,5% sitter, bør en av dem prioriteres før Beva 371-gel.

Figur 22 Oversikt over konsolideringstester på bekroningen. Beva 371 ble prøvd ut på et senere tidspunkt i et område litt nedenfor. NIKU CSp

Vedlegg II: Utførte renseseter

1. Venstre fløyddør utside (Bebudelsen), lyst grått parti bak engelen

Rensemiddel	Metode	Vurdering
PU-svamp	Rens for smuss. Bomullspinne som er rullet på i opptil 1 minutt	Synlig løst, tynt lag med støv på overflate. PU svam fjerner dette laget – noe synlig støv på svamp – ikke mye. Synlig resultat på overflate. Løst støv fjernes.
Saliva	Rens for smuss. Bomullspinne som er rullet på i opptil 1 minutt	Litt effekt. Litt grå avsetning på bomullspinne. Ingen synlig effekt på overflate
Deionisert vann	Rens for smuss. Bomullspinne som er rullet på i opptil 1 minutt	Ingen effekt
pH 8,5 + sitronsyre	Rens for smuss. Bomullspinne som er rullet på i opptil 1 minutt	Ingen effekt
TAC 1%	Rens for smuss. Bomullspinne som er rullet på i opptil 1 minutt	Ok effekt. Noe grått på bomullspinne, må ruller en del ganger over for synlig effekt på redskap.
Sitronsyre 1%	Rens for smuss. Bomullspinne som er rullet på i opptil 1 minutt	Samme som test 4.
Sitronsyre 2%	Rens for smuss. Bomullspinne som er rullet på i opptil 1 minutt	Tilsvarende effekt som nr. 4 og 5.

Resultat: Mest sannsynlig ikke så mye smuss på overflate etter rens med PU-svamp i testet område. Best effekt hadde TAC 1 % og Sitronsyre 1% og 2%, tilsvarende likt resultat. Ingen synlig effekt på overflaten.

2. Høyre fløyddør utside (Bebudelsen), gulv, helst til høyre langs sort strekkarm

Rensemiddel	Metode	Vurdering
PU- svamp	Rens for smuss.	Ingen synlig effekt
Sitronsyre 1%	Rens for smuss. Bomullspinne som er rullet på i opptil 1 minutt	God effekt. Smusslaget må bearbeides noe for at smusset slipper. Ingen effekt synlig på overflaten. Testområdet fikk blakket utseende.
TAC 1%	Rens for smuss. Bomullspinne som er rullet på i opptil 1 minutt	God effekt. Smusslaget må bearbeides noe for at smusset slipper. Ingen effekt synlig på overflaten. Testområdet fikk blakket utseende.
Saliva	Rens for smuss. Bomullspinne som er rullet på i opptil 1 minutt	Liten effekt. Smusslaget må bearbeides noe for at smusset slipper.

Resultat: Både sitronsyre 1% og TAC 1% gir godt rensesultat. Fordi sitronsyre skal være mer skånsomt for malingslagene, bør det prioriteres dette rensesmiddelet.

3. Høyre fløyddør utside (Bebudelsen), område med rød maling ved sort strekkarm

Rensemiddel	Metode	Vurdering
White Spirit	Forsøk på å mette opp blakket ferniss. Vil fernissen kunne regenereres? Fuktet bomullspinne rullet på overflaten	Blakket ferniss. Lyse flekker i fernissen mettes noe opp, men ikke helt.

Resultat: Blakket ferniss kan muligens regenereres ved behandling med organiske løsemidler.

Figur 23 Oversikt rensetest 1: Venstre fløyddør utside (Bebudelsen), lyst grått parti bak engelen

Figur 24 Oversikt rensetest 2: Høyre fløyddør utside (Bebudelsen), gulv, helst til høyre langs sort strekkarm

4. Venstre fløyddør utside (Bebudelsen), himmel

Under engelens nederste hånd

Rensemiddel	Metode	Vurdering
Etanol	Rens for ferniss. Bomullspinne som er rullet på i opptil 1 minutt	God effekt Ikke så mye gult på pinnen (trolig pga tynt fernisslag). Testområdet blir matt med en blank ring rundt der fernissen fortsatt ligger. I UV lys viser manglende fluorescens at fernissen er fjernet.
Isopropanol	Rens for ferniss. Bomullspinne som er rullet på i opptil 1 minutt	Noe effekt, ikke like mye gult på pinnen (trolig pga tynt fernisslag). Testområdet blir mattere med en blankere ring rundt der fernissen fortsatt ligger. I UV lys viser manglende fluorescens at fernissen er delvis fjernet.
Etanol/acetone	Rens for ferniss. Bomullspinne som er rullet på i opptil 1 minutt	God effekt, men tørrere fornemmelse enn med Etanol. Gult på pinne, men ikke mye (trolig pga tynt fernisslag). Testområdet blir matt med en blank ring rundt der fernissen fortsatt ligger. I UV lys viser manglende fluorescens at fernissen er fjernet.
Etanol/ Aceton etterfølgende TAC 3%	Rens for ferniss og smuss. Bomullspinne som er rullet på i opptil 1 minutt	Det ble forsøkt med TAC 3%, i samme renseprøve som 3. for å undersøke om det er smusslag under ferniss. Resultatet viste smuss/grått på rensepinne når renses med TAC 3%. OBS: Det kan se ut som noe av lasuren som er over gresset under også er fjernet på renseprøven (evt sort kontuering av horisont?), usikker om dette skyldes bruk av Etanol/Aceton eller TAC 3%. Kan være for sterk prosent med TAC.

Resultat: Etanol og etanol/ acetone ser ut til å ha god effekt på fjerning av ferniss i testområdet.

Blanding med acetone fordampes raskere, derfor er det bedre å jobbe med etanolen. TAC 3% viser at det er smusslag under ferniss, men det kan hende at også lasurer ble tynnet. Dette må unngås.

5. Høyre fløyddør utside (Bebudelsen), gulv, helt til høyre langs sort strekkarm

Rensemiddel	Metode	Vurdering
Etanol	Rens for ferniss. Bomullspinne som er rullet på i opptil 1 minutt	Ikke mye ferniss som er synlig på bomullspinne. Men kan se i sidelys at området er matt og ferniss er fjernet. I UV lys vises det fremdeles noe fluorescens på overflaten. Dette lar seg ikke fjerne med gjentatt rens med bomullspinner og etanol. Det er usikkert om fernissen har sunket langt inn og lar seg ikke fjerne så lett av den grunn, eller er om det blyhvitt som fluoriserer. Testområdet ser noe blakket ut etter fordampning
Aceton/ etanol 50/50	Rens for ferniss. Bomullspinne som er rullet på i opptil 1 minutt	Ikke mye ferniss som er synlig på bomullspinne. Men kan se i sidelys at området er matt og ferniss er fjernet. I UV lys vises det fremdeles noe fluorescens på overflaten. Dette lar seg ikke fjerne med gjentatt

		rens med bomullspinner og aceton/ etanol. Ingen effekt utover det ren etanol gir.
Isopropanol	Rens for ferniss. Bomullspinne som er rullet på i opptil 1 minutt	Ikke mye ferniss som er synlig på bomullspinne. Men kan se i sidelys at området er matt og ferniss er fjernet. I UV lys vises det fremdeles noe fluorescens på overflaten. Dette lar seg ikke fjerne med gjentatt rens med bomullspinner og isopropanol. Dette løsemiddelet er godt å jobbe med på overflaten, men det er usikkert om det har bedre effekt enn etanol.
Aceton/ toulén 50/50	Rens for ferniss. Bomullspinne som er rullet på i opptil 1 minutt	Har tilsynelatende ikke mer effekt på fernisslag, men fjerner blyantgraffiti.
Etanol/ toulén	Rens for ferniss. Bomullspinne som er rullet på i opptil 1 minutt	Ikke synlig effekt (fernissen er muligens fjernet med rensemidlene over)
Etanol	Rens for ferniss. Bomullspinne som er rullet på i opptil 1 minutt	Dette ble forsøkt i det røde bakgrunnsområdet. Her virker fernissen noe tykkere. Bomullspinnene blir noe gult under rensingen. Etter rens er testområdet matt i normalt lys i området. Fernissen ser ut å være fjernet. Testområdet ser noe blakket ut etter fordampning.
TAC 1%	Rens for smuss under fernissen. Bomullspinne som er rullet på i opptil 1 minutt	I samme område som først ble rensset for ferniss. Grå avsetning på bomullspinne, smusslag løses som har vært under ferniss. Ingen synlig effekt på overflaten? Det er tydelig at det ligger smuss under fernissen. Etter rensing blir testområdet noe blakket på overflaten.
Sitronsyre 1%	Rens for smuss under fernissen. Bomullspinne som er rullet på i opptil 1 minutt	I rødt område etter fernissfjerning, viser en anelse grå avsetning på bomullspinne, men må bearbeides noe før den slipper.

Resultat: Det er mulig å fjerne fernissen ved bruk av etanol eller aceton/ etanol. Under fernissen ser det ut å ligge et lag med smuss som kan ha mørknet de lyse fargene på maleriet. Dessverre reagerer overflaten svært ømfintlig på rens med de utprøvde rensemidlene. Derfor anbefales det å ikke rense maleriet for ferniss og underliggende smuss. Et rennemerke i samme område kunne fjernes/ dempes med sitronsyre 1%. Det anbefales å gjøre også et forsøk med TAC1%.

6. Venstre fløydør, skriftfelt, vannløselig blå bunnfarge

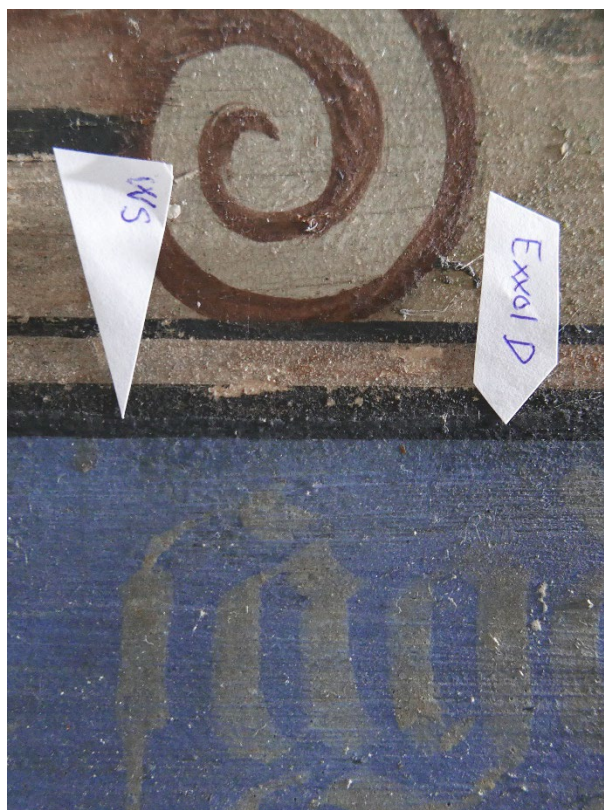
Rensemiddel	Metode	Vurdering
PU- svamp	Rens for smuss.	Ingen synlig effekt
Etanol	Rens for eventuell ferniss. Bomullspinne som er rullet på i opptil 1 minutt	Lite synlig effekt på bomullspinne. Synlig effekt i UV – noe ferniss fjernes. Gir imidlertid et blakket utseende i normalt lys. Mulig det ligger ferniss igjen. Prøver med en etterfølgende bomullspinne med etanol. Ved observasjon i UV lys mens utfører test: Fjerner ferniss, men fremdeles blakket utseende. Lite synlig effekt på rensepinne.
Etanol/Aceton	Rens for eventuell ferniss. Bomullspinne som er rullet på i opptil 1 minutt	Forsøker videre i samme sted og ved siden av rensetest 2. Rensetestfelt 2 forblir som den er: noe blakket. I test ved siden fjerner litt ferniss, men i UV ser det ikke ut som det løses så mye. Overflaten blir

		ikke blakket på samme måte som i testfelt 2. Gir ingen synlig effekt på rensepinne.
White Spirit	Rens for smuss. Bomullspinne som er rullet på i opptil 1 minutt	WS viser ingen synlig effekt på overflate eller redskap.
Exxol D60	Rens for smuss. Bomullspinne som er rullet på i opptil 1 minutt	Exxol D60 viser en anelse mørkt smuss på bomullspinne? Men ingen synlig effekt på overflate.

Resultat: Fordi malingslaget er vannløselig ble det unngått rens med vannbaserte rensemiddel. Det er fortsatt noe uklart om det er smuss eller ferniss som er årsaken for de mørke områdene på den blå bunnfargen. Det er ingen synlig effekt på overflaten ved alle tester. Det bør legges opp til rens av løst støv og smuss med tørr-rensesvamper av PU. Eventuelt kan det gjøres noen flere tester under hovedprosjektet for å sjekke om det er flere muligheter.

Figur 25 Rensetest 3: Høyre fløyddør utside (Bebudelsen), område med rød maling ved sort strekkarm på høyre side

Figur 26 Rensetest 6: Venstre fløyddør, skriftfelt, vannløselig blå bunnfarge

Figur 27 Oversikt rensetest 4: Venstre fløyddør utside (Bebudelsen), himmel. Under engelens nederste hånd

Figur 28 Oversikt rensetest 5: Høyre fløyddør utside (Bebudelsen), gulv, helt til høyre langs sort strekkarm

Vedlegg III: Fotodokumentasjon uttak av materialprøver

Nr.	Bilde før uttak	Bilde etter uttak
1		
2		

<p>5</p>		
<p>6</p>		<p>---</p>

Vedlegg IV: Uttak av prøvemateriale fra alterskapet -Vedtak om dispensasjon fra fredning

SAKSBEHANDLER
Olaf Steen

VÅR REF.
23/02527-2

DERES REF.

VÅR DATO

31.08.2023

DERES DATO

postmottak@ra.no
www.riksantikvaren.no

NIKU Oslo - Norsk institutt for kulturminneforskning -
Hovedkontor
Pb 736 Sentrum
0105 OSLO

v/ Christina Spaarschuh

Veøy gamle kirke – Uttak av prøvemateriale fra alterskapet – Vedtak om dispensasjon fra fredning

Vi viser til søknad av 04.08.2023 fra NIKU som gjelder uttak av prøvemateriale fra alterskapet i Veøy gamle kirke. Alterskapet er fra 1625 og er del av det faste inventaret i middelalderkirken.

Forslag til tiltak

NIKU har av Riksantikvaren fått i oppdrag å utføre et forprosjekt for konservering av alterskapet i Veøy gamle kirke. Hovedprioritet for forprosjektet vil være å kartlegge omfang av skader og å utføre tester for å finne frem til egnede metoder for konsolidering av maling, rensing av smuss og mulig fjerning av misfarget fernissellerovermalinger. Behovet for retusjering vil også bli vurdert. Prøvene skal gi nødvendig kunnskap for å vurdere metoder og materialer for behandling av alterskapet, og om behandlingen av skapet kan utføres i kirken eller om alterskapet bør tas inn på konserveringsatelier.

Formålet med prøvene vil være:

- Kartlegging av materialbruk med hensyn til den forestående konservering.
- Kartlegging av opprinnelig materialbruk for å øke kunnskap om produksjon og proveniens av dette alterskapet. Informasjonen vil kunne sammenlignes med altertavler fra 1600-tallet og sen-middelalderske alterskap.

Det foreslås å ta ut seks til åtte prøver i henhold til skisserte fagetiske prinsipper. Materialprøvene vil måle ca. 3 x 3 mm, og vil bli tatt ut med skalpell. Om nødvendig vil uttaksområdet (kittes) og retusjeres etter at prøven er tatt. Prøvene tas med til NIKU for støpning av tverrsnitt og tolkning i polarisasjonsmikros-kop. Videre analyser utføres etter avtale av NIKUs conservation scientist.

Tiltakshaver

Tiltakshaver er NIKU – Norsk institutt for kulturminneforskning.

Om kulturminnet og Riksantikvarens myndighet

Veøy gamle kirke er en langkirke av stein oppført i år 1200. Kirken er automatisk fredet i samsvar med kulturminneloven (kml) § 4. I følge kml § 3 er det ikke tillatt å endre eller gjøre inngrep i et automatisk fredet kulturminne uten at det foreligger dispensasjon fra fredningen i henhold til kml § 8 første ledd. Riksantikvaren er rette myndighet til å gi slik dispensasjon. Alle forslag til endringer skal legges frem for Riksantikvaren så tidlig som mulig.

Vedtak:

Med hjemmel i kulturminneloven § 8 første ledd, fatter Riksantikvaren følgende vedtak:
Riksantikvaren gir tillatelse til uttak av prøvemateriale fra alterskapet i Veøy gamle kirke, jf. søknaden fra NIKU.

Tillatelsen gis på følgende vilkår:

- *Det gjøres så få prøveuttak som mulig for å ikke utsette alterskapet for unødvendig slitasje.*
- *Om nødvendig skal uttaksområdene retusjeres.*
- *Dersom det viser seg at det vil bli behov for flere enn seks prøver, skal Riksantikvaren kontaktes for å diskutere nødvendigheten av dette.*

Tillatelsen bortfaller dersom tiltaket ikke er iverksatt innen 3 år fra dette brevet ble mottatt.

Riksantikvarens vurdering

Alterskapet fra tidlig 1600-tallet og alterskapets polykromi er sjeldent, og ofte er denne typen polykromi udokumentert i norsk sammenheng. Etter Riksantikvarens vurdering vil derfor et forprosjekt med uttak av materialprøver kunne gi viktige svar på materialbruk, maleteknikk og pigmentbruk. Riksantikvaren kan derfor godkjenne den foreslåtte prøveuttakingen.

Klageadgang

Vedtaket kan påklages innen 3 uker fra dette brevet ble mottatt, jf. kulturminneloven § 8 første ledd siste punktum. En eventuell klage stiles til Klima- og miljødepartementet, men sendes til Riksantikvaren.

Vennlig hilsen

Harald Ibenholt
seksjonssjef

Olaf Steen
seniorrådgiver

Brevet er elektronisk godkjent uten underskrift

Kopi til: Romsdalsmuseet, Per Amdams veg 4, 6413 MOLDE

Riksantikvaren - Direktoratet for kulturminneforvaltning
Dronningensgate 13 • Pb. 1483 Vika. • 0116 Oslo • Tlf: 22 94 04 00 • www.ra.no

Norsk institutt for kulturminneforskning er et uavhengig forsknings- og kompetansemiljø med kunnskap om norske og internasjonale kulturminner.

Instituttet driver forskning og oppdragsvirksomhet for offentlig forvaltning og private aktører på felter som by- og landskapsplanlegging, arkeologi, konservering og bygningsvern.

Våre ansatte er konservatorer, arkeologer, arkitekter, ingeniører, geografer, etnologer, samfunnsvitere, kunsthistorikere, forskere og rådgivere med spesiell kompetanse på kulturarv og kulturminner.

www.niku.no

NIKU Rapport 246

NIKU hovedkontor
Storgata 2
Postboks 736, Sentrum
0105 OSLO
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tønsberg
Farmannsveien 30
3111 TØNSBERG
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Bergen
Dreggsallmenningen 3
Postboks 4112, Sandviken
5835 BERGEN
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Trondheim
Kjøpmannsgata 1b
7013 TRONDHEIM
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tromsø
Framsenteret
Hjalmar Johansens gt. 14
9296 TROMSØ
Telefon: 77 75 04 00